

להתאבד, או המסייע בידו לאבד עצמו לדעת, אשם בפשע¹⁷⁴, ודינו מאסר עד עשרים שנה. דין זה נשאר בתוקפו עד היום.

בית המשפט העליון בישראל קבע כי אדם שהטיל עצמו על פסי הרכבת בכוונה להתאבד, והוא מת, אין בני משפחתו התלויים בו זכאים לפיצויים על פי חוק הפיצויים לנפגעי תאונות דרכים¹⁷⁵.

מאידך גיסא הכיר בית המשפט העליון בזכויותיהם של קרוביו של אדם שהתאבד לקבל גימלה מהמוסד לביטוח לאומי¹⁷⁶.

אבלות ואנינות

א. הלכות כלליות

אנינות של תורה היא ביום המיתה, והיא רק לעניין אכילת קדשים ומעשרות, ואנינות של אבלות הוא רק לעניין זה שאסור בבשר ויין ופטור ממצוות, משום כבוד מתו וטרדה בעסק של מצווה¹.

מחלוקת היא אם אנינות של תורה היא דווקא עד שנקבר המת, או אפילו לאחר שנקבר המת².

225(2) של הפקודה הנוכרת. [175] ע"א 2199/99 עזובן המנוח עודד לזר ז"ל נ' רשות הנמלים והרכבות ואח'. [176] בג"צ 1199/92 לוסקי ואח' נ' בית הדין הארצי לעבודה ואח', פ"ד מז(5), 734.

[1] ראה בהסכמתו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל למהדורה הראשונה של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית, כרך א. [2] ירושלמי פסחים

סיכום הגישה היהודית – על פי תורת ישראל אבוד עצמו לדעת הוא פשע חמור ביותר, ונחשב כעבירה דתית-מוסרית בצורה ברורה וחד-משמעית, ועל כן בתנאים אלו מתבטל לחלוטין כל שקול אוטונומי, וכמו-כן המעשה הוא בר-ענישה. מבחינה חינוכית יש, איפוא, דגש רב נגד ניסיונות-התאבדות, ובעד קידוש ערך החיים. ברם, לצורך ענישה בפועל נדרשים תנאים והגדרות חמורים ומדוייקים, כך שביצוע הענישה בפועל איננו שכיח. במובן זה דומה הדבר לאיסורים חמורים אחרים, שעונשם הוא אחד מארבע מיתות בית-דין, אך בפועל נדרשים תנאים כה חמורים, עד שסנהדרין ההורגת אחת לשבע שנים, ויש אומרים אחת לשבעים שנה, נקראת חובלנית¹⁷¹. אכן, למרות האיסור החמור, דעת מרבית הפוסקים היא שיש לטפל ולהציל כל אדם שעשה ניסיון התאבדות.

ח. רקע משפטי

מבחינת המשפט הנוהג בארץ¹⁷² נחשב בעבר ניסיון להתאבדות כעבירה פלילית, והנאשם היה צפוי לעונש של מאסר עד שלש שנים או לקנס. חוק זה בוטל על ידי הכנסת בשנת 1966¹⁷³.

לעומת זאת, המשדל אדם אחר

הד, אתיקה ורפואה, תש"ג, עמ' 32 ואילך. [171] משנה מכות ז א. וראה עוד על הגישה הכללית של היהדות במאמר ב. גוונדהייט, אסיא, עג-עד, תשס"ד, עמ' 77 ואילך. [172] סעיף 225(1) לפקודת החוק הפלילי, 1936. [173] חוק לתיקון פקודת החוק הפלילי (מס' 28), תשכ"ו-1966, ס"ח 64, 68. וראה הדין בנידון בדברי הכנסת, כרך 46, תשכ"ו, עמ' 2090. [174] סעיף

הודעה לחולה – מי שמת לו מת מהקרובים שחייב להתאבל ולקרוע עליהם, ואפילו אביו או אמו¹⁰, אין מודיעים לו, שמא תיטרף דעתו¹¹. ואם החולה שואל אודות קרובו, יאמרו לו שהוא חי, ואם נודע לו, אין קורעים את חלוקו¹². ואף אם הוא מטושטש מחמת חוליו, שאינו מרגיש מה שעושים לו, אין קורעים, שמא ירגיש¹³. ואין בוכים ואין מספידים בפניו, שלא יישבר לבו¹⁴, ומשתקים את המנחמים מפניו¹⁵.

נעילת סנדל – חולה, אף שאין בו סכנה, ומי שיש לו מכה ברגלו, מותר בנעילת הסנדל¹⁶.

רחיצה – חולה, אם הוא או הרופא אומר שרחצה באמבטיה תחזק את בריאותו, מותר להתרחץ אף בחמים. וכן כל מי שהוא איסטניס הרגיל להתרחץ, ואם כשאינו מתרחץ יש לו צער, מותר לו להתרחץ אפילו במים חמים¹⁷.

אם המת נפטר ממחלה מדבקת, וכן

כל מי שמת לו אחד מן הקרובים שהוא חייב להתאבל עליהם, הוא הנקרא אונן³.

חובת האבלות של אדם על קרובו – יש הסבורים, שכל שבעת הימים היא מן התורה⁴; יש הסבורים, שרק אבלות יום ראשון היא מן התורה⁵; ויש חולקים על עיקר אבלות מן התורה, וסבורים שמן התורה אין כלל חיוב אבלות⁶.

מן התורה (לסבורים שאבלות מן התורה) חייבים להתאבל על שבעה קרובים⁷, וחכמים הוסיפו עליהם עוד ארבעה קרובים⁸.

ב. דיני אבלות ואנינות של חולה

דברים כלליים – החולה האבל אסור לו להחמיר לנהוג אבלות בדבר שיקלקל בריאותו, ואפילו חולה בו סכנה, ורק ישמור בדברים שלא יהיה קלקול לבריאותו⁹.

טושו"ע יו"ד שער ד; אנציקלופדיה תלמודית, ע' אבלות. וראה באנציקלופדיה תלמודית שם, פרטי הדינים באריכות. [9] ערוה"ש יו"ד שלו ג; שו"ת בנין שלמה סי' מזו. וראה אבן יעקב (וולדינברג) סי' לט. [10] בית הלל יו"ד שלו א. [11] מו"ק כו ב, ועיי"ש בנמוקי; רמב"ם אבל ח יד; טושו"ע יו"ד שלו א; וש"ך שם סק"א. [12] שו"ע יו"ד שלו א, ובש"ך שם סק"א. וע"ע בבאור הגר"א שם סק"א ובכל בו על אבלות, עמ' 17, בשם שערי דעה. [13] ש"ך שם; ברכ"י יו"ד סי' שלו סק"ב, בשם הפרי צדיק. [14] טושו"ע, שם. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ע' חולה, הע' 194. [15] טושו"ע, שם. וע"י בבאור הגר"א שם. [16] שו"ע יו"ד שפא ב; ש"ך יו"ד סי' שפב סק"א. [17] גשר החיים ח"א פכ"א סי' ג אות א.

ח ח; רמב"ן, תורת האדם; רש"י זבחים טו ב ד"ה אונן; מאירי, פסחים שם. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ע' אנינות. [3] רמב"ם ביאת המקדש ב ט. אחרים שנוהגים בהם אנינות ולא אבלות – ראה אנציקלופדיה תלמודית, שם. וראה עוד פרטי דינים באנציקלופדיה תלמודית, שם. [4] ירושלמי מו"ק ג ה; רי"ף, ברכות סופ"ב, בשם מקצת רוובתא. [5] סהמ"צ להרמב"ם מ"ע לו, ורמב"ם אבל א א; סי' החינוך, מ' רסד; רי"ף, שם; רא"ש מו"ק פ"ג סי' ג; רמב"ן, תורת האדם; אוצה"ג למו"ק סי' סט-ע, בשם כמה גאונים. [6] רמב"ן שם, בשם חכמי צרפת; רבנו יונה ברכות סופ"ב; רא"ש, שם בשם הר"י; סמ"ג עשין ב. [7] מו"ק כ ב. [8] מו"ק, שם. פירוט מי שחייבים להתאבל עליו ראה ברמב"ם אבל ב א;

בזמן מגיפה, יש להקל ברחיצה גם עשרה, ואינו עולה לתורה²⁵. לאונן¹⁸.

חולה שהיה אנוס בימי אבלו, ולא נהג אבלות שבעה, ואחר כך הבריא – מחלוקת הפוסקים כיצד ינהג: יש הסבורים, שדי במה שנהג מקצת אבלות למעט בענייני שמחה ותספורת וכד', ואין צריך לחזור ולנהוג דיני אבלות, שהצער פוטרו²⁶. על כן אם הבריא בתוך שבעה, גומר הימים הנשארים, וכן תוך שלשים, גומר הימים הנשארים, אבל אינו צריך להשלים הימים שעברו בחוליו²⁷; יש הסבורים, שלא מועיל מקצת אבלות כזאת, ואם קם מחוליו בתוך שלשים צריך לנהוג שבעה כדון, מיום שהבריא²⁸; ויש מי שחילקו בין חולה שמחמת מחלתו לא היה שפוי בדעתו ולכן לא נהג אבלות, או שלא נודע לו על אבלותו בימי מחלתו, שאז אם הבריא בתוך שלשים צריך למנות שבעה ושלשים מיום שהבריא, לבין מי שהיה בדעתו להתאבל, אלא שמחמת חולשתו לא יכול היה לנהוג אבלות, הרי זה קבל עליו אבלות כפי יכולתו, ונחשבו לו ימי השבעה²⁹.

וכן חולה אבל, שסובל ממחלת גרדת עור קשה, וזקוק להתרחץ במים חמים יום-יום, ואחר כך למרוח את בשרו במשחה, מותר לעשות כן על כל פנים מיום שני של אבלותו ואילך¹⁹.

ישיבה ושינה על קרקע – חולה אבל
אינו צריך לישוב על גבי הקרקע, ומותר לו לשים כר קטן מתחתיו²⁰, וכן אינו צריך לישן על גבי הקרקע²¹. ויש מי שכתב, שעכשיו נהגו שלא לישון על גבי קרקע כלל, שטבעינו חלוש, והרי אנו כחולים לעניין זה²².

הקזת דם – אבל מותר להקזו דם²³.

ביקור חולים – אבל שהוכרח לבקר
חולה אנוש, מותר לו לעשות כל מה שצריך שלא ירגיש החולה באבלותו, כדי שלא יבוא לכלל סכנה²⁴.

יש המבדילים בין חולה ליולדת, שביולדת איננה צריכה להשלים אבלותה,

ברכת הגומל – חולה שנתרפא בימי
אבלו, יש לו לברך ברכת הגומל בפני

כה; אור נעלם סי' יא; אלף המגן על מטה אפרים סי' תקצו. [27] שו"ת שבות יעקב, שם; אלף המגן, שם; קישו"ע ריז ג; שו"ת רב פעלים ח"ג חיו"ד סי' כח; מ"ב סי' תקמ"ח סק"ג, ובשעה"צ סק"ו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ה קונ' רמת רחל סי' כו. [28] נחלת שבעה חלק התשובות סי' עג; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שמב; לקט הקמח ובית לחם יהודה על יו"ד, סי' שצו סק"ב; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' עח; א"ר או"ח סי' קלב סק"ד; שו"ת בית דוד סי' שלו. [29] ערוה"ש יו"ד שצו ג; גשר החיים ח"ב פכט סי' טו אות ד.

[18] שד"ח מערכת אנינות כללים ו-ז. [19] ילקוט יוסף ח"ז סי' טז סי'. [20] ערוה"ש יו"ד שלו ג; ש"ך יו"ד סי' שפו סק"א. [21] ש"ך, שם. [22] באר היטב, שם. [23] ט"ז יו"ד סי' שפ סוסק"א. וראה עוד על הקזת דם בע' דם, חלק ד. [24] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם, יו"ד סי' שלו סק"ב. [25] שד"ח מערכת אבלות כלל נב, בשם כמה אחרונים; שו"ת ציץ אליעזר חיו"ד סי' עז. וראה עוד בילקוט יוסף ח"ז סי' יח סי"ז. [26] שו"ת שבות יעקב ח"א חיו"ד סי' פח; עקרי הד"ט יו"ד סי' לו אות

לימוד רפואה – רופא אבל אסור לו ללמוד בספרי הרפואה להתלמד בהם שלא לצורך השעה, כדי שלא יסיח דעתו מן האבלות.³⁹

שכר רופא – מותר לשלם לרופא אבל את שכרו⁴⁰, ואף מביתו של האבל⁴¹; אך הרופא יחוש לעצמו, וימנע מלקחת שכר אם יש לו⁴², כי אין לו להרוויח ממלאכת המצווה שהוא עושה באבלו, ורק מותר לו לקחת תשלום עבור הוצאותיו שהיו לו⁴³.

ד. קריעה בעת יציאת הנשמה

אף שהדין הוא, שהעומד בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע⁴⁴, לא נהגו העולם כן⁴⁵, ולמעשה הרופאים, האחיות ואנשי החברא קדישא לא נהגו כן. והטעם כתבו משום שהמתים מוחלים על כבודם מחיים, כדי שיעמדו אחרים ביציאת נשמתם.

יש שהצדיקו מנהג זה⁴⁶; יש מי שכתב, שמכל מקום יש לעמוד בחרדת הקודש, ולומר פסוק 'שמע ישראל' פעם אחת, 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' שלש פעמים, 'ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד'.

שבו"י, שם; שו"ת חיים ביד סי' קכד. וע"ע בשדי חמד מע' אבלות כלל מד. [38] שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' צו אות יא. [39] חו"י הר"ן מו"ק יא ב. וראה ערוה"ש יו"ד שפד ט. [40] שו"ת שבו"י, שם. [41] שו"ת מנחת שלמה, שם. [42] שו"ת שבו"י, שם. [43] שו"ת מנחת שלמה, שם. [44] שו"ע יו"ד שמ ה. [45] שולחן גבוה על יו"ד סי' שמ סקט"ו, ובמקורות שצין שם; כף החיים סי' תקמו סקכ"ה. [46] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' לה סק"ד; שם, ח"יד סי' פד אות ו; שו"ת יביע אומר ח"ד ח"יד סי' לח סק"ט. וע"ע

ובחולה צריך להשלים³⁰; ויש שכתבו, שאין לחלק כלל³¹.

הנחת תפילין – חולה, אף שלא נהג אבלות, אל יניח תפילין ביום הקבורה, אפילו לאלו המחמירים עליו להשלים האבלות בתוך שלשים³².

בשעת מגיפה – יש אומרים, שאין מתאבלים כלל³³. ואם עבר הזעם בתוך שלשים, צריך להתאבל³⁴.

דיני אבלות ביולדת – ראה ערכה.

אבלות על נפל ועל תאומים – ראה ערכם.

ג. דיני אבלות ואנינות של רופא

טיפול בחולה – רופא אבל מותר לו ללכת לטפל בחולה, אם משום דבר האבד³⁵, או משום חשש סכנה ומצווה³⁶. ואף אם יש רופא אחר, מותר לרופא האבל לטפל בחולה, כי לא מכל אדם זוכה להתרפאות³⁷. ודבר זה מותר גם לצורך חולה שאין בו סכנה, ואפילו למיחוש בעלמא, כי הוא נחשב צורך של מצווה³⁸.

[30] שו"ת בית דוד, שם; א"ר, שם. [31] מ"ב, שם; אבן יעקב סי' לט; וע"ע בכל בו על אבלות ח"א פ"ד סי' ג אות יב. וע"ע בפרטי דינים אלו בשו"ת טוטו"ד מהדו"ג ח"ב סי' רכא; ס' מנחם אבלים אות ח ע' חולה. [32] כל בו על אבלות, שם. וראה משמרת שלום אבלות אות ח סי' יא. [33] שו"ת מהרי"ל סי' ג, והביאו הרמ"א ב"י"ד שעד יא, והוסיף: "ושמעתי קצת נהגו כן". [34] שו"ת חת"ס ח"יד סי' שמב. [35] פת"ש יו"ד סי' שפ סק"א, בשם חמודי דניאל. [36] שו"ת שבות יעקב ח"א סי' פו. [37] שו"ת

בדין איברי אדם לאחר מותו – ראה ערך נתוח המת.

עניינים שונים הנוגעים לאיברי בעלי חיים – ראה בערכים המיוחדים לאיברים שונים.

ב. סוגי איברים בהלכה

טומאת אוהל – איברי האדם, בין מן החי ובין מן המת, לעניין שמטמאים במגע במשא ובאוהל בכל שהוא, הם דווקא איברים שיש להם בשר, גידים ועצמות, ומתחברים ביניהם על ידי מפרק; אבל איברים שאין להם עצם, אינם מטמאים בתורת איבר אלא כשאר בשר.³

חכמים מנו במשנה הדנה בטומאת אוהל רמ"ח איברים שיש להם גם עצמות⁴, ואלו הם רמ"ח האיברים שדברו בהם חז"ל בכל מקום, אף על פי שיש עוד איברים בגוף על פי הגדרות אחרות, כגון לב, ריאות, כליות וכד', שלא נמנו ברמ"ח האיברים הנ"ל, מכיוון שאין הם מכילים עצם. אמנם בהגדרת האיברים הללו ובמניינם כבר התקשו חוקרים רבים, שכן מחד גיסא יש שימוש במספר "רמ"ח איברים" במצבים שבהם צריכים להיכלל גם איברים שאין בהם עצמות, וכאמור אין הם נכללים בהגדרה זו⁵, ומאידך גיסא מקובל בדרך

פעם אחת⁴⁷; יש מי שכתב, שהמדקדקים מתיירים הכפתור של החלוק, ומניחים אותו כך זמן מה, כדי שייראה כקורע⁴⁸; ויש מי שכתב, שצריכים לקרוע כדין⁴⁹.

רופא שקרע על קרובו את חלוק העליון, מסתבר שלא יצא ידי חובת הקריעה⁵⁰.

אָבְרִים וְרִקְמוֹת

א. הגדרת המושג

איבר במשמעותו המקראית הוא הנוצות הגדולות של כנף העוף¹, ואברה היא כנף העוף כולה². בתקופת חז"ל הורחב המושג, ומאז הוא כולל כל חלק מהגוף הממלא בו תפקיד מסויים. ההגדרה המדוייקת של המושג המורחב הזה שונה בהתאם לדין הנידון.

בערך זה נידונים ההגדרות של איברים, ופרטי הדינים הנוגעים לאיברי אדם בחייו.

איברים בודדים נידונו בהלכה במספר עניינים הנוגעים לנושאים רפואיים: בהיותם מחוברים לגוף ועלולים להינזק, או בהיותם מנותקים מהגוף לעניין קבורתם, השתלתם באחר, או חיבורם לכהן.

[1] ישעיה מ לא; יחזקאל יז ג; תהלים נה ז. [2] דברים לב יא; תהלים צא ד; איוב לט יג. [3] חולין קכח ב; רמב"ם טומאת מת ב ג; ר"ש אהלות א ז; תפא"י כלים א ה אות מה. וראה במנ"ח מ' רסג אות ח. [4] משנה אהלות א ח. הפייטן אלעזר ב"ר קליר ייסד את הפיוט "ואתה און" בקדושה של מוסף דר"ה על סמך משנה זו. [5] ראה ע' ברכות ותפלות הע' 73. וכבר העיר

בשו"ת כרם חמד חיו"ד סי' נ; ס' נהר מצרים דקל"ז ע"א. [47] שו"ת ציץ אליעזר חיו"ד סי' פד אות ו. [48] עשה לך רב ח"ה סי' פג, בתשובות הקצרות. [49] בשו"ת אגרות משה חח"מ ח"ב סי' עג אות י. [50] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' שמ אות ב; ועי' בשו"ת ציץ אליעזר חיו"ד, שם.